

MOR EKONOMİ VE BAKIM EMEĞİ ÜZERİNE İPEK İLKKARACAN İLE SÖYLEŞİ

Söyleşiyi yapan: Ayça Günaydın, Zeynep Kutluata
Çevrimiçi, Eylül 2024

Bu söyleşi, ekonomik ve siyasal krizler, teknolojideki gelişmeler ve toplumsal dönüşümler bağlamında, feminist bir ekonomi perspektifi sunan 'mor ekonomi' modelini ele alıyor. İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. İpek İlkkaracan ile gerçekleştirdiğimiz söyleşide, ekonomik krizlerin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri üzerindeki etkilerini ve bakım ekonomisinin toplumsal önemini tartışıyoruz. Söyleşi, bakım ekonomisine yapılan yatırımların, ekonomik eşitsizliklerin dönüşümünde, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin önlenmesinde ve kaliteli istihdam yaratan kapsayıcı makroekonomik büyümede kritik bir rol oynayabileceğini vurguluyor. Ayrıca, 'mor ekonomi' yaklaşımının, kadınların ekonomik yaşamda güçlenmesine katkıda bulunma potansiyelini ve bu süreçte toplumsal yapıda yaratabileceği olumlu değişimleri değerlendiriyor.

On the Purple Economy and Care Work: An Interview with İpek İlkkaracan

This interview explores the concept of the "purple economy," which provides a feminist economic perspective amid economic and political crises, technological advancements, and social transformations. In this interview with Prof. İpek İlkkaracan from Istanbul Technical University's Department of Management Engineering, we discuss how economic crises affect gender inequalities and highlight the social significance of the care economy. The interview emphasizes the critical role that investments in the care economy can play in transforming economic inequalities, preventing gender inequalities, and fostering inclusive macroeconomic growth that generates quality employment. Additionally, it assesses the potential of the "purple economy" approach to empower women in the economic sphere and stimulate positive changes within the social structure during this process.

Feminist Yaklaşımlar: Mor ekonomi kavramını ilk olarak 2009'da İstanbul'da düzenlenen Yeşil Ekonomi Konferansı'nda gündeme getirdiniz. O dönem itibarıyla 2001 ve 2008 ekonomik krizleri yaşanmıştı ve etkileri devam etmekteydi. Mor ekonomi, bu ekonomik krizlere de yanıt oluşturuyor, devletlerin kriz politikalarını eleştiriyordu. Öncelikle ekonomik krizlerde devletlerin ne tür politikalar benimsediğinden bahsedebilir misiniz?

İpek İlkkaracan: Şimdi de bir kriz dönemindeyiz. Ekonomik kriz dönemlerinde hükümetlerin elinde makroekonomik önlem olarak iki temel araç vardır: maliye politikası ve para politikası. İşsizliğin arttığı, ekonomik büyümenin yavaşladığı veya durduğu, hatta negatife döndüğü, gelirlerin düştüğü ve yoksullaşmanın arttığı bir ekonomik ortamda

hükümetler genişlemeci maliye ve para politikaları ile duruma müdahale edebilirler. Genişlemeci maliye politikası, hükümetin harcamalarını, örneğin bir mali teşvik paketi ilan ederek, artırmasını içerir. Hükümet, normalde yapmayacağı ek harcamaları krize karşı bir önlem olarak ekonomiye enjekte eder. Genişlemeci para politikası ise en basit tarifıyla para politikasından sorumlu olan merkez bankasının faizleri düşürmesi anlamına gelir. Genişlemeci politikalar ile piyasaların, ekonominin canlanması hedeflenir. Örneğin mali teşvik paketleri ile belirli sektörler desteklenir. Genelde fiziksel altyapı yatırımlarına verilen teşvikler ile inşaat sektörüne yönelik harcamalar artar; yeni köprü, yeni havalimanı, yolların yenilenmesi gibi. Keynesçi iktisadın genişlemeci maliye politikalarına desteğini açıklamak için sıkça verilen bir örnek vardır: Kaldırımların kırılıp yeniden yapılması bile söz konusu olabilir; yeter ki harcama yapılacak bir şey çıksın ve hükümetin kasasından piyasaya para enjekte edilsin, böylece işler artsın; işler artınca gelirler artıyor, gelirler arttığında yeni işe alınan kişiler harcama yapıyorlar. Örneğin marketlerden vs. alışveriş yapıyorlar, böylece perakende ve gıda sektörleri canlanıyor; bu da tüm ekonomiye bir dalgalanma etkisi (*ripple effect*) olarak yayılıyor. Faiz indirimlerinin de krediye erişim maliyetlerini düşürmek ve yeni yatırımları teşvik etmek üzerinden benzer bir canlanmayı sağlaması hedefleniyor. Bu da krize karşı, ekonomik yavaşlamaya karşı bir önlem olarak kullanılıyor.

Makroekonomistler arasındaki temel tartışma, bir kriz durumunda merkezi otorite olarak hükümet ya da merkez bankasının bu araçları kullanarak ekonomiye ne derecede müdahale etmesi gerektiği hakkındadır. Konvansiyonel -yani neoliberal- makroekonomik yaklaşım, müdahalenin minimumda olması gerektiğini, serbest rekabetçi piyasa dinamikleri sayesinde, ekonominin er ya da geç içine düştüğü krizden çıkacağını savunuyor. Genişlemeci politikalar ile müdahalelerin bütçe açığı ya da enflasyon gibi olası olumsuz sonuçlarına dikkat çekiyor. Alternatif Keynesyen yaklaşım ise genişlemeci maliye -ve gerekirse para- politikalarının krizlerde devreye sokulmasını destekliyor; çözümün zamana, serbest piyasaya bırakılmasını riskli ve sakıncalı buluyor. Zira uzun dönemli işsizlik gibi istenmeyen etkilerin, ekonomik krizi derinleştirme riski taşıdığını ve uzun dönemli büyümeyi olumsuz etkileyeceğini savunuyor.

FY: Peki mor ekonomi krizlere yanıt olarak yürütülen bu politikalara dair nasıl bir bakış geliştiriyor?

Mor ekonominin makroekonomik yaklaşımı Keynesyen, hatta post-Keynesyen. Yani makro politika tartışmasında bölüşümsel etkileri de vurguluyor. Örneğin uzun dönemli ve yüksek işsizlik gibi gelir dağılımını bozan makro durumların, büyümenin ivmesine ve sürdürülebilirliğine tehdit oluşturduğuna dikkat çekiyor.

Feminist makroekonomi bu çerçeveye toplumsal cinsiyet ekseninde bölüşümün makro sonuçlarını da entegre etmekte. Buradan yola çıkan Mor Ekonomi modeli, makroekonomik

düzye tasarımlanan mali teşviklerin hedefleyeceği sektörler ve ekonomik faaliyetler açısından yol gösteriyor. Mali teşvik paketi ilan edilecek ya da faiz indirimleri yapılacaksa hangi sektörleri teşvik etmek amaçlanıyor? Bu teşvikler hangi tip harcamalara yönlendirilecek? Kaldırımları kırıp yeniden yapmaya mı, yoksa mor ekonominin temel önermelerinden biri olan sosyal bakım hizmetleri altyapısına mı? Fiziksel altyapının yanı sıra, bir de sosyal altyapı var. Mali teşvik paketinizi sadece (gerekli gereksiz) fiziksel altyapıya ve inşaata mı harcayacaksınız, yoksa sosyal altyapıya mı? Yani eğitim, sağlık, erken çocukluk bakım ve okul öncesi eğitimi, uzun dönemli bakım hizmetleri sektörlerine yönelik bir teşvik paketi mümkün mü?

Bu kararlar önemli, zira bunların hem makroekonomik çıktıları hem de bölüşümsel etkileri farklı oluyor. Makro çıktılarından şunu kastediyorum: Genişlemeci maliye (ya da para) politikası ne kadar iş ve faaliyet geliri yaratacak, ekonomik büyümeyi ne ölçüde tetikleyecek, bütçe açığı ya da cari açık üzerindeki etkileri neler olacak? Sosyal altyapı yatırımlarının iş yaratma potansiyeli çok yüksek, daha çok iş ve daha çok faaliyet geliri üzerinden büyümeyi yeniden tetikleme etkisi daha güçlü. Vergi gelirleri üzerinden bütçe açığını büyük ölçüde finanse edebiliyor. Cari açık üzerindeki olumsuz etkileri örneğin inşaata göre çok daha kısıtlı.

Bölüşümsel etkiler ise toplumsal cinsiyet ve sınıf kesişiminde, makroekonomik teşviklerden ortaya çıkacak iş ve gelirin kimlere gideceği gibi sonuçları içeriyor. Örneğin inşaat sektörüne verilen bir teşvik, ezici olarak erkekler için istihdam yaratırken, bakım hizmetleri sektörüne verilecek teşvikler kadın işgücü talebini nispeten daha fazla artırıyor. Bir mali teşvik paketinin bileşimi, bunun bölüşüm ve makro sonuçlarının ne olacağı meselesine ilişkin tartışmalar, makroekonomide nispeten yeni, alternatif iktisat ekollerinin, özellikle post-Keynesyen iktisatçıların başını çektiği bir çerçevede yapılmaya başlandı.

Mor ekonomik bir feminist çerçeve, sosyal bakım hizmetleri sektörüne yapılacak teşviklerin, hem para politikaları (faiz indirimleri) hem de mali teşvik paketleriyle ön planda olması gerektiğini savunuyor. Bu teşviklerin sadece toplumsal cinsiyet etkileri ve bakıma ihtiyaç duyan kesimler açısından sosyal etkileri değil, makroekonomik etkileri de daha güçlü olacaktır. Çünkü sosyal bakım hizmetleri olarak adlandırdığımız sektörler —erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim hizmetleri, ilköğretimden üniversite eğitimine kadar uzanan eğitim sektörü, uzun dönemli bakım hizmetlerini de kapsayan sağlık ve sosyal hizmetler sektörü— tüm sektörler arasında istihdam çarpanı en yüksek olan sektörler.

İstihdam çarpanı, belirli bir sektörü canlandırmak için harcadığımız her bir doların ya da bir Türk lirasının (veya bir milyar TL'nin) ne kadar yeni iş yaratacağını gösteriyor. İstihdam çarpanının yüksek olması, aynı miktardaki bir kamu harcamasını ya da mali teşvik paketini,

çarpanı yüksek olan bir sektöre yönlendirdiğinizde, istihdam çarpanı daha düşük olan bir sektöre göre daha fazla iş yaratacağı anlamına gelir.

Türkiye üzerine yaptığımız bir simülasyonda¹, kamu bütçesinden yapılacak belirli bir miktar harcamanın erken çocukluk dönemi bakım merkezlerine, kreşlere ve anaokullarına yönlendirilmesi ile inşaat sektörüne, yani fiziksel altyapı sektörüne yönlendirilmesini karşılaştırdık. Sonuç olarak, çocuk bakım hizmetleri sektörüne yapılacak harcamaların, inşaat sektörüne göre 3 kat daha fazla iş yaratacağını bulduk. Burada devasa bir farktan bahsediyoruz. O dönemde ihtiyaçları saptamıştık. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) %1,8'i kadar bir harcamanın, tüm çocukların erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim hizmetlerine erişimini sağlamak için yapılması gerektiğini öngördük. Bu harcamanın yaklaşık 750 bin yeni iş yaratacağını hesapladık. Aynı harcama inşaat sektöründe sadece 300 bin civarı yeni iş yaratma potansiyeline sahipti. Bu süreçte hem doğrudan sektörün kendisinde (yani bakım işleri veya inşaat işleri), hem de dolaylı olarak arka bağlar üzerinden diğer sektörlerde yeni işler ortaya çıkıyor. Örneğin bir kreş ya da anaokulu, gıda sektöründen, ulaşım sektöründen ve güvenlik sektöründen satın alımlar yapıyor. Haliyle kurulan bağlarla diğer sektörlerdeki üretim ve istihdamı da artırıyor. Burada toplam istihdamdan bahsediyorum.

Bu, mor ekonominin krizlere karşı sunduğu makroekonomik politika önerilerinden bir tanesidir. Mor ekonomi, kriz dönemlerinde uygulanacak makroekonomik politikaların nasıl olması gerektiği, hangi alanlara teşvik verilmesi gerektiği ve canlandırma paketlerinin parasal ya da mali olarak nereyi hedeflemesi gerektiği konusunda bir yanıt sunar.

FY: Mor ekonominin makroekonomik politikalar konusundaki önermeleri mevcut ekonomik kriz çerçevesinde de geçerli mi?

İpek İlkaracan: Mevcut krizde çok ciddi bir enflasyon meselesi ön plana çıkıyor, bu da durumu biraz farklılaştırıyor. Ekonomik krizlerde genellikle ekonomik büyümenin yavaşlaması, işsizliğin artması ve gelirlerin düşmesi gibi unsurlar öne çıkıyor. Bunlara önlem olarak genişlemeci maliye ve para politikalarından bahsettik. Başka bir kriz göstergesi de şu an Türkiye'nin içerisinde olduğu gibi kontrol edilemeyen ve öngörülemeyen yüksek enflasyondur. Aslında şu anda en kötüsünü yaşıyoruz. Bir yandan ekonomik yavaşlama ve artan işsizlik, diğer bir yandan ise yüksek enflasyonun bir arada olduğu, *stagflasyon* dediğimiz kriz biçimi söz konusu. Stagflasyon, en zorlayıcı ve en istenmeyen kriz durumunu ifade eder. Burada, konvansiyonel ekonomi, yani neoliberal ekonomi yaklaşımı kemer sıkma politikalarını önerir. Faizleri yükselt, kamu harcamalarını kıs, ücretleri aşağı çek; asgari ücreti, kamu çalışanlarının ücretlerini ve emekli reel ücretlerini aşağıya doğru baskıla ki, bireylerin mal ve hizmetlere olan talebi azalsın. Bu şekilde talebi soğutarak fiyatların kontrolünü sağlamak, yani enflasyonun yavaşlatılması amaçlanır.

Mor ekonominin konumlandığı feminist iktisat, kemer sıkma politikalarının sadece makro düzeyde değil, aynı zamanda bölüşümsel ve uzun vadedeki etkilerinin de tartışılması gerektiğine dikkat çekiyor. Reel ücretlerin azalması ya da kamu hizmetlerinin kısılmasına neden olacak şekilde harcamaların azaltılması, özellikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı kırılgan kesimleri etkiliyor, daha özeldede kadınları. Örneğin kemer sıkma politikalarının temel unsurlarından birisi olan hükümet harcamalarındaki kesintiler eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanında yapılırsa bakım hizmetlerine olan erişim sınırlanıyor. Kişilerin ücret ve gelirlerinin düşmesi, özel sektör aracılığıyla satın alabildikleri bakım hizmetlerine erişimi de engelliyor. Bu tip kemer sıkma politikaları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştiriyor. Kadınlar, bu politikalar sonucunda hane içi ücretsiz bakım işlerine daha fazla zaman ayırmak zorunda kalıyor, erkeklere göre çok daha yoğun bir şekilde işgücü piyasasından geriye çekiliyorlar. Ayrıca müdahale edilmeyen yüksek işsizlik ortamı kadın-erkek herkesi etkiliyor, ama kadınları daha da olumsuz etkiliyor. Zira işlerin kısıtlı olduğu, çalışma ilişkilerinde işverenin pazarlık gücünün yüksek olduğu bir işgücü piyasasında, kadınları ikincil işgücü konumundan istihdama çekmek için yeterli ivme oluşmuyor.

Bunun ötesinde, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerde yapılan kesintiler, özellikle çocuklara ve gençlere yönelik yatırımları azaltarak orta ve uzun vadede ekonomideki insan kaynağını, yani işgücü kalitesini düşürüyor. Bu da uzun vadede üretkenlik ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratıyor. Yani bugünü kurtarmak adına, enflasyonu kontrol etmek için nerede kesinti yaptığınıza dikkat etmeden uygulanan bir kemer sıkma politikası, uzun vadede ekonomik büyümeyi ve verimli bir ekonomiyi son derece zora sokan bir unsur olarak bize geri dönüyor. Mor ekonominin krizlere ilişkin bakış açılarından bir tanesi de bu.

FY: Bu durum, aslında istihdamdaki cinsiyet eşitliği meselesi için de bir yanıt sunuyor, değil mi? Çünkü fiziksel altyapı yatırımları, yani inşaat sektörüne yapılacak yatırımlar daha ziyade erkek işgücünü talep ederken, bahsettiğiniz mor yatırımlar ve mor işler hem kadınların hem de erkeklerin işgücüne katılımını talep ediyor ve dolayısıyla işgücündeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda da bir değişim öneriyor.

İpek İlkaracan: Evet, bu çok önemli bir konu. Sosyal bakım hizmetlerinin istihdam bileşimine baktığımızda, bu alanda kadın istihdamının daha ağırlıklı olduğunu görüyoruz. Türkiye’de çocuk merkezleri temelinde yaptığımız saha araştırmalarında, istihdamın %70-75’inin kadınlardan, %25-30’unun ise erkeklerden oluştuğunu görüyoruz. Sağlık sektöründe cinsiyet eşitliği biraz daha dengeli bir şekilde sağlansa da yine de kadın istihdamı ön planda. Eğitim alanında da benzer şekilde. Haliyle, sosyal bakım hizmetleri kapsamında eğitimin

bütün kademeleri, sağlık hizmetleri, klinikler, hastaneler, uzun dönemli bakım hizmetleri gibi alanlara yapılan yatırımların yaratacağı istihdam talebi de kadın ağırlıklı oluyor.

Mor işler ve mor yatırımlar, bir yandan kadınların üzerindeki zaman kısıtlamasını azaltarak kadınların işgücü piyasasına girmesini olanaklı kılıyor, öte yandan da kadınlar için bir istihdam talebi, bir çekiş gücü yaratıyor. Bu nedenle mor ekonomi aslında hem arz hem de talep tarafında kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını güçlendirici çift yönlü bir etkiye sahip. Örneğin, kadın girişimciliğine verilecek destekler, kadınlara yönelik mikro kredi ya da girişimcilik eğitimleri gibi uygulamalar ya da İŞKUR'un özellikle kadınlara yönelik istihdam becerileri geliştirici eğitim programları sunması, aktif işgücü piyasası politikaları arasında yer alır. Fakat bu tür önlemler, bakım sorunsalına dokunmadığı için kadınların işgücü kısıtlarını, zaman kısıtlarını ortadan kaldırmadan, kadınları istihdama entegre etmeye çalışır. Bu yüzden de özellikle evli, çocuklu, bakım sorumlulukları olan hanelerde yaşayan kadınlar üzerinde istenen başarıya ulaşamaz. Bakım hizmetlerinin genişletilmesi hem zaman kısıtlarını azaltıyor hem de güçlü bir istihdam talebi yaratıyor.

FY: Mor ekonominin krizlere yanıtlarından bahsederken aynı zamanda feminist ekonomi içindeki konumlanışından da bahsettiniz. Bu konuyu biraz daha açabilir misiniz? Mor ekonomi, feminist ekonomi içinde nasıl konumlanıyor?

İpek İlkaracan: Mor ekonomi, feminist ekonominin çizdiği çerçeve üzerine temellenen bir ekonomik düzen tahayyülü olarak tanımlanabilir. Aslında, feminist ekonomi 1970'lerden bu yana giderek artan ve farklı alanlara yayılan geniş bir çalışma alanına sahip. Mor ekonomi de bu alandaki temel öngörülerini bir model çerçevesinde bir araya getiren bir ekonomik düzen tahayyülü sunuyor. Feminist ekonominin önemli saptamalarından biri, ekonomik alanda gözlemlediğimiz toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kaynağında toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünün yattığıdır. Yani kadınların hane içerisindeki ücretsiz işlerden, erkeklerin ise ev dışındaki gelir getirici piyasa işlerinden sorumlu olmasını öngören konvansiyonel işbölümü, kamusal alanda ve piyasa ekonomisinde gözlemlediğimiz cinsiyet uçurumlarının organik bir kaynağı. Hane içerisindeki ücretsiz emek dağılımı eşitsiz olduğu sürece, bu durum bir musluk gibi, istihdamdaki cinsiyet uçurumunu da beslemeye devam ediyor. Çünkü kadınların önemli bir kısmı istihdama ya hiç katılmıyor ya da katılsa bile erkekler gibi sürekliliği olmuyor, daha çok girişli çıkışlı bir istihdam oluyor. İşi ve aileyi (ücretli iş ve ücretsiz bakım işini) bir arada yürütebileceği tipte işlere yöneliyor kadınlar: kısmi zamanlı çalışma, evden çalışma, düşük ücretli, enformel işlerde çalışma, daha çok zaman ve sorumluluk isteyen yönetici pozisyonlarındansa alt kademelerde kalma gibi.

Türkiye'de, evlilik öncesi dönemde, kadınların ilköğretim düzeyinde eğitilmiş olmaları durumunda bile işgücüne katılım oranları oldukça yüksektir: %50 ve üstünde. Lise mezunu

bekâr kadınlarda bu oran %65 civarında. Üniversite mezunlarında ise erkeklerle birebir aynı seviyededir. Yani, bekâr üniversite mezunu kadınlar ve erkekler Türkiye'de neredeyse aynı işgücüne katılım oranına sahip. Ancak evlilikle birlikte işgücü piyasasından ciddi çıkışlar oluyor. Örneğin, ilköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %10'a kadar düşerken, lise mezunlarında bu oran %25'e kadar düşüyor. Dolayısıyla, evli ya da bekâr olmanın kadınların işgücüne katılımında, her bir eğitim düzeyinde ciddi farklılaşmalar yarattığını görmekteyiz. Bu durum, üniversite düzeyinde de geçerlidir. Ancak üniversite mezunu evli kadınların işgücüne katılım oranı diğerlerine göre daha yüksektir. Bunun temel nedeni, üniversite eğitime sahip kadınların genellikle formel ve daha yüksek gelirli işlerde çalışması. Dolayısıyla, hane içerisindeki gelir daha yüksek olma eğilimindedir ve büyük olasılıkla eşleri de üniversite mezunu ve nispeten yüksek gelirlidir. Ayrıca, formel işyerlerinde kreş olma ihtimali yüksektir, annelik izninden faydalanma olanağı da artmaktadır. Satın alma gücüne dayalı olarak hane içerisindeki ücretsiz emeğe dayalı işlerin piyasada ikâme edilmesine erişilebilirlik de daha yüksek. Bu durumda, hane içerisindeki ücretsiz iş dağılımı istihdamda cinsiyet uçurumunu da beraberinde getiriyor. Kadınların işgücüne girişli çıkışlı katılımı, yarı zamanlı ya da kısmi zamanlı çalışma gibi biçimleri de ücretlerdeki uçurumu daha belirgin kılıyor. Ücretlerdeki cinsiyet uçurumu, iş kollarına göre cinsiyet ayrımcılığı, dikey ve yatay iş ayrımcılığına işaret ediyor. Bütün bunlar, zaman kısıtları ve zaman kullanımı görüntüleriyle bir arada geliyor. İstihdamda daha az katılıyorsanız, daha az kazanıyorsanız, ilerleyen dönemlerde birikiminiz de daha az oluyor. Bu durumda servet uçurumu da arkasından geliyor; sosyal güvenliğe erişiminiz kısıtlı oluyor, emekli maaşınız daha düşük oluyor ya da hiç emekli maaşı alamıyorsunuz. İleri yaşlarda sosyal güvenlikteki cinsiyet uçurumu daha da belirgin hale geliyor. Yani, hane içinde başlayan bu eşitsizlik, piyasada farklı formlarda çorap söküğü gibi kendini gösteriyor. İstihdamda yeterince yer alamıyorsanız, siyasete atılma olasılığınız da azalıyor. Siyasetteki cinsiyet uçurumu da kısmen bu durumla açıklanabilir. Ayrıca, siyaset oldukça fazla zaman gerektiren bir alan.

Mor ekonominin yola çıkış noktası da şudur: Eğer toplumsal cinsiyet eşitlikçi bir ekonomi istiyorsak, duruma bakım ekonomisi üzerinden müdahale etmek gerekiyor. Bakım emeğinin iki ekseninde yeniden ve eşit dağıtılması gerekiyor: Hane içerisinde kadınlar ve erkekler arasında (kadın ve erkek ücretsiz emeği arasında), aynı zamanda haneler ile kamu (ve piyasa) hizmetleri arasında (ücretsiz ve ücretli emek arasında) daha eşit bir dağılıma dayalı bir ekonomik model oluşturulması gerekiyor. Mor ekonomi buradan yola çıkarak, dört temel müdahale alanını belirliyor: Birincisi, evrensel sosyal bakım hizmetleri altyapısıdır. Kaliteli sosyal bakım hizmetlerinin, her ihtiyaç grubunu kapsayacak şekilde, evrensel bir hak olarak tanımlandığı bir sistem olmalıdır. Özel ihtiyaç grupları, örneğin öğrenim zorluğu ya da zihinsel sorunları olan gençler ve çocuklar gibi alt gruplar da bu altyapı içerisinde.

Ne kadar kaliteli sosyal bakım hizmetlerine sahip olursak olalım, bakım emeğinin bir kısmı ister istemez hane içerisinde, özel alanda ve ücretsiz olmaya devam edecektir. Aslında bunun bu şekilde devam etmesini de istiyoruz çünkü bakım emeği ve bakım ekonomisi, dayanışma ekonomisinin temelinde yer alıyor. Karşılık beklemeden birine bir hizmet sunmak, bir üretim yapıp karşınızdaki kişinin bunu karşılık vermeden tüketmesine izin vermek ve hiçbir beklentinizin olmaması aslında dayanışmanın temelini oluşturuyor. Bakım ekonomisi ve dayanışma ekonomisi birbiriyle örtüşen iki kavramdır. Dayanışma ekonomisinin, yani bakım ekonomisinin önemli bir kısmının hane içinde kalması, bizi insan yapan, bizi topluluk yapan önemli unsurlardan biri. Bu durumun kendisinde bir sorun yok. Tüm bakım emeğinin piyasalaşmasını ya da ücretsiz emeğin tamamen ücretliye dönmesini zaten arzu etmiyoruz. Ancak, hane içinde kalan bu dayanışma ekonomisinin sadece kadınlar üzerinden yürütülmesini de istemiyoruz. Dolayısıyla mor ekonominin ikinci ayağı ise işgücü piyasasının toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde iş-yaşam dengesi için regülasyonu: örneğin, annelik izinlerinin yanı sıra eşit babalık izinleri sağlanması; işgücü piyasasındaki mesai saatlerinin ve 'çalışma haftası' dediğimiz kavramın, haftada 5 gün 45-50, 55-60 saatlere kadar uzayan, insanlık dışı ve dayanışmayı dışlayan saatler olarak değil, daha düşük saatler olarak belirlenmesi (daha kısa çalışma haftası gibi); sadece kadınların değil erkeklerin de bakıma ve ücretsiz emeğe ayıracak zamanlarının olması için gereken işgücü piyasası düzenlemeleri.

Üçüncü ayak ise bütün bunları destekleyen makroekonomik politikalar. Çünkü biraz önce bahsettiğimiz gibi maliye ve para politikaları ya bu ilk iki ayağı engelleyecek ya da bunları destekleyecektir. Dolayısıyla sosyal altyapıya yatırımları olanaklı kılan maliye politikaları, kaliteli istihdam yaratan makroekonomik politikalar önemli bir ayağı oluşturuyor.

Son müdahale alanında, daha az gelişmiş kırsal ve kentsel alanlar için fiziksel altyapı yatırımları yer almalıdır. Örneğin Güney Asya veya Sahara Afrikası'ndaki zaman kullanımı verilerine baktığımızda, özellikle kırsal alanlardaki kadınların ücretsiz emeğinin önemli bir kısmını dolaylı bakım emeği olarak adlandırdığımız su taşıma, yakıt bulma, hanenin tüketimi için gıda tarımı ve işlenmesi gibi işlere harcadığını görüyoruz. Bu gibi dolaylı bakım emeği için harcanan zamanı azaltmak ancak fiziksel altyapı yatırımlarıyla mümkün olabilir.

FY: Mor ekonominin bu kadar merkeze aldığı bakım emeğini nasıl tanımladığını biraz daha detaylı anlatabilir misiniz?

İpek İlkaracan: Bakım emeğinden ziyade bakım ekonomisi daha kapsayıcı bir terim. Kavramın tarihsel gelişimine baktığımızda, ilk başta Marksist literatürde "yeniden üretim emeği" (*reproductive labour*) kavramı karşımıza çıkıyor. Buradaki vurgu, hane içindeki bu emeğin yeniden üretim yani piyasa üretimine girdi sağlayacak şekilde işgücü üretmesidir. Tamamıyla makro işlevine dayalı olarak Marksist analize göre üretimdeki iki temel girdi

sermaye ve işgücüdür. İşgücünün kaynağı hane içindeki yeniden üretim süreçleridir. Bu nedenle, feminist iktisadi tartışmaların ilk Marksist iktisatta başlaması hiç de şaşırtıcı değil. Çünkü feministler için burası bir giriş noktası oluyor. Yani bu yeniden üretim emeği (ki çoğunluğu kadın emeğidir) makroekonomik bir işlevi taşıyor, ancak bu işlev görünmezdir. Genel ekonomi politikalarında ya da ekonomi tartışmalarında veyahut ekonomi tanımlarında görünmez kılınmıştır. Buradan, bu emeğin ücretsiz olması ve bunun da bir sömürü formu olması, yani “ücretsiz emek” (*unpaid labour*) meselesine geçiyoruz. Bu tartışmalarda ücretsiz emek ve hane içi emek (*domestic labour*) kavramları kullanılıyor. Buradaki tartışmalarda sadece sınıf sömürüsü değil, toplumsal cinsiyete dayalı ücretsiz emek sömürüsü de meseleye dahil ediliyor. “Sadece sermayenin ücretli emeği değil, erkeklerin de kadınların ücretsiz emeğini sömürmesi gibi bir olgu var ve bunun icra yeri de daha çok hane içi” deniliyor.

1990’larda ilk defa “bakım işi” (*care work*) ve bakım emeği (*caring labour*) kavramları kullanılmaya başlanıyor. Bu defa, bu emeğin sonucunda ortaya çıkan ürün, yani bakım (*care*) ön plana çıkıyor. Aslında hepsi benzer olgudan bahsediyor ama giriş noktaları ve vurgu noktaları farklı. 2000’lerde bu kavramlar giderek yaygınlaşıyor ve bakım ekonomisi (*care economy*) kavramı ortaya çıkıyor. Böylece hane içindeki ya da yereldeki ücretsiz emekten değil, aynı zamanda piyasadaki ücretli bakım emeğinden de bahsetmek mümkün hale geliyor. Çünkü bunun önemli bir tamamlayıcısı, yukarıda bahsettiğimiz gibi eğitim sektörü, sağlık sektörü, ev işçileri, sosyal hizmetler gibi alanlardır.

Bakım ekonomisini en dar anlamıyla şöyle tanımlıyoruz: Başta çocuklar, yaşlılar, engelliler, hastalar olmak üzere, bakım hizmetlerine özel ihtiyaç duyan, özellikle bağımlı olan kesimlerin, ama aynı zamanda, sağlıklı yetişkin bireylerin de öz bakımını içerecek şekilde bakım hizmetlerinin üretildiği ve tüketildiği ekonomik alan. Bunun bir kısmı ücretsiz, hane içinde, topluluklar içerisinde, bir kısmı da ücretli, kamusal veya özel piyasa alanında konumlanıyor. Özetlemek gerekirse mor ekonomi bakım ekonomisini merkeze alan, bakım emeğini ve ihtiyaçlarını görünür kılan, bakım verenler açısından ücretli ya da ücretsiz bakım emeğinin statüsünü yükselten, bakıma muhtaç olanlar açısından bu ihtiyaçların karşılanmasını kaynak dağılımında önceliklendiren, bakım vermede ve almada eşitlikçi, dayanışmacı bir ekonomik düzen tahayyülüdür.

FY: Kriz dönemlerinde, örneğin COVID-19 salgını, deprem felaketleri ve iklim krizlerini de düşünürsek, bakım ekonomisi nasıl ele alınmalı? Bu krizlerin bakım emeği üzerindeki uzun vadeli etkilerine ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bu süreçlerde nasıl şekillendiğine dair son yıllardaki çalışmalarınızdan gözlemlerinizi paylaşabilir misiniz?

İpek İlkaracan: Bakım ekonomisi salgın, deprem, afet gibi kriz dönemlerinde bir supap görevi görüyor. Krizlerde bazı hizmetlerin erişilebilirliğinde ya da hizmetin sağlanmasında aksaklıklar meydana geliyor. Örneğin, COVID-19 salgınında sokağa çıkma yasakları uygulandı, okullar kapatıldı. Zaten bir hastalığınız varsa hastaneye gitmek istemiyordunuz çünkü orada hastalığı kapma riski vardı. Eğer evde yaşlı, engelli ya da uzun süreli bakıma ihtiyaç duyan biri varsa, bakım hizmeti için dışarıdan ücretli bir çalışan almak istemiyordunuz çünkü o kişinin hastalık bulaştırma riski olabilirdi. Dolayısıyla, bakım hizmetlerine erişimin kesildiği bir krizdi. Benzer şekilde, 6 Şubat depremlerinin ardından tüm fiziksel altyapıyla beraber sistemin tamamen çöküşüne tanık olduk.

Kriz dönemlerinde sistem çöktüğünde ve hizmetlere erişim imkânları azaldığında hane halkının, ailenin, çocukların, hastaların ve genel olarak toplulukların refah düzeyinin en alt noktaya inmesini engellemek için bakım emeği, özellikle de ücretsiz bakım emeği devreye girer. Bu emek gönüllü veya aile içerisinde olabilir.

COVID-19 salgını sırasında, Türkiye’de KONDA araştırma şirketiyle bir saha anketi yaptık.² KONDA, 2018 yılında yaptığı bir ankette zaman kullanımını sorusu sormuştu. Aynı soruyu 2020’de, sokağa çıkma yasaklarının olduğu bir dönemde yeniden anketlerine ekledik. Bir buçuk yıl sonra, sokağa çıkma yasakları kalkmıştı ve artık COVID-19 salgınından çıkış dönemindeydik. Aynı soruyu bir kez daha tekrarladık. Böylece, salgın öncesinde, salgın sırasında ve salgın sonrasında, kadınlar ve erkekler arasındaki ücretli ve ücretsiz çalışma saatlerinde zaman kullanımını bağlamında nasıl bir değişim olduğunu inceleyebildik. Verilere baktığımızda, ücretsiz bakım emeği hem erkeklerde hem kadınlarda ciddi bir artış gösteriyor. Yani bakım ekonomisinin kriz dönemlerinde nasıl devreye girdiğini rakamlarla somut bir şekilde görebiliriz. Ancak kadınlardaki artış mutlak değer olarak erkeklere göre daha fazla. Özellikle de COVID-19 döneminde kadınlar istihdamda kalmaya devam ediyorsa, bu kişilerin toplam çalışma saatlerinin, kendi sağlıklarını olumsuz etkileyecek kadar yüksek seviyelere geldiğini tespit ettik.

Erkeklerin ise evde yaptıkları işlerde artış olduğunu gördük. COVID-19 sırasında sokağa çıkma yasaklarını hatırlayacak olursak, erkeklerin sosyal medyada “Evde ekmek yaptım, yemek yaptım” gibi paylaşımlarını çokça görüyorduk. Ancak erkeklerin bu süreçte yaptıkları işlerde bir seçicilik söz konusuydu, yani hangi ücretsiz bakım işlerini yapmak istediklerine kendileri karar veriyorlardı. Erkeklerin ücretsiz bakım emeğinde de bir artış görüldü, ancak erkeklerdeki ücretli çalışma saatleri düştüğü için onların toplam çalışma saatleri azaldı. Hatta istihdamda olan erkeklerde bile bu düşüşü gözlemledik. COVID-19 önlemleri sırasında çalışmaya devam eden erkeklerin toplam çalışma saatleri ya eski seviyelerinde kalıyor ya da çok az bir değişiklik gösteriyor. Kadınlarda ise toplam çalışma saatleri ciddi şekilde artıyor. Bu yüzden ben bu

sonuçları sunarken genellikle gazete manşetleriyle başlıyorum: “COVID-19 salgınıyla ekonomi duraklama noktasına geldi.” Ardından bakım ekonomisinin farklı boyutlarını gösteriyorum: ücretsiz bakım ekonomisi, hane içi üretim ve ücretli kısmı, yani eğitim ve sağlık hizmetleri; hane içi üretimde de erkeklerin üretimi, kadınların üretimi. Sonra şunu soruyorum: Ekonominin durma noktasına gelen kısmı neresi? Hane içerisindeki kadınların üretimi bırakın durma noktasına gelmeyi, aksine kadınların ekonomisi hızlanmış durumda.

Ayrıca sağlık sektörü o dönemde aşırı uzun çalışma saatleriyle mücadele etmek durumunda kaldı. Her akşam fedakârlıkları nedeniyle sağlık çalışanlarını alkışlıyorduk. Eğitimde de benzer bir durum söz konusuydu. Uzaktan eğitime geçişle birlikte öğretmenlerin, eğitim personelinin çalışma saatlerinde de inanılmaz artışlar oldu. Çok kısa bir sürede tamamen yeni bir sisteme adapte olmak zorunda kaldılar.

Dolayısıyla “Ekonomi nedir? Ekonomik alan nedir? Nelerden oluşur?” meselesine dardaracak bir piyasa baskısıyla yaklaşsanız, “COVID-19 salgınıyla birlikte gelen bir krizin ekonomik etkileri nedir?” sorusuna vereceğiniz cevap farklı olur. “Ekonomi nedir?” meselesine feminist ekonomiden de beslenen çok daha geniş bir çerçeveden bakıyorsanız o zaman vereceğiniz yanıt farklıdır.

FY: Bakım emeğini merkeze alan politikaların hayata geçirildiği uygulamalardan örnekler verebilir misiniz? Genel olarak baktığımızda, önerdiğiniz model sosyal refah devleti modeli altında işleyebilir gibi görünüyor. Bu görüşe katılır mısınız?

İpek İlkaracan: İleride bir gün bir mor ekonomi endeksi yaratıp bu endeksle farklı ülkelerin ekonomilerinin mor ekonomiye ne kadar uzak ya da yakın olduğunu ölçmeyi isterim. Eğer bugün elimizde bu endeks olsaydı, endeksin en üst sıralarında hangi ülkeler yer alırdı? Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya, İzlanda mor ekonomiye en yakın ülkeler arasında olabilir. İskandinav ülkelerinin ardından Fransa'nın en üst sıralarda olmasını bekleyebiliriz. Fransa'da erken çocukluk dönemi bakımı ve okul öncesi eğitim hizmetlerinde ulusal bir altyapının bulunması bu durumu desteklemektedir. Böyle bir altyapı mevcut olduğunda, erken çocukluk dönemi bakımı bir soru işareti olmaktan çıkar; bu bakıma erişim satın alma gücüne veya nerede oturduğunuza bağlı kalmaz. Fransa'da doğmuş bir çocuk olmak yeterlidir. Fransa ayrıca, işgücü piyasasındaki çalışma saatlerini 35 saate göre düzenleyen ilk ülkelerden biri; bu çok önemli bir etken.

İskandinav ülkelerinde, babalık izni, işgücü piyasasında iş-yaşam dengesine yönelik düzenlemeler gibi uygulamalar da mevcut. Örneğin belirli dönemlerde evden çalışma, kısmi zamanlı çalışma ve istediğinizde işe tam zamanlı dönme hakkının yasal olarak sağlanmış olması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, tam zamanlı çalışma mesaisinin 35 saatle

düzenlenmesi de dikkat çekici bir diğer etken. Yani, 35 ile 45 saat çalışma mesaisi arasındaki farkı düşünün. Haftada 10 saatlik bir fark var ve bu o kadar ciddi bir fark ki! Bunu konuşmadan mor ekonomi konuşmak mümkün değil. Çünkü işgücü piyasasında 45 saat çalışma zorunluluğunuz var. Üstüne bir de fazladan mesai eklenirse, İstanbul gibi metropol bir şehirde işe gidip gelme saatlerini de eklediğinizde, tam zamanlı istihdamda olan herhangi bir yetişkinin, değil bir çocuğa veya bir yaşlıya bakmak, onlara destek olmak için zaman bulması da zorlaşıyor; kendine bakacak zamanı bile kalmıyor. Yani ona da başka birisinin bakması gerekiyor. Tam zamanlı ev kadını emeği olmasa, tam zamanlı istihdam da 55-60 saatlere kadar çıkamayacaktır.

Avrupa Birliği içerisinde bu konuda ilerleyen uygulamalar var. Bu alanda epey bir mesafe katedildi, yani tekerleği yeniden icat etmek gerekmiyor. Bu nedenle, birçok toplumsal cinsiyet eşitliği endeksinde, bakım ekonomisini daha eşitlikçi bir hale getirdikleri için bu ülkeler öne çıkıyor. Bu ülkelerde kadınlar, bakım emeğinin yeniden dağılımı meselesi çözüldüğü için daha etkin biçimde siyasete katılabiliyorlar.

FY: Verdiğiniz örnekler gelir düzeyi yüksek ülkeler. Türkiye gibi gelir düzeyi düşük ve gelir dağılımının eşitsiz olduğu ülkelerde bu tip pratikler hayata geçebilir mi?

İpek İlkaracan: Bu konuda sıklıkla dile gelen itirazlardan biri de “Peki, onların nüfusu kaç? Onlar çok zengin, nüfusu düşük vs.” şeklinde oluyor. Aslında bu tamamıyla siyasi irade meselesi. Türkiye’den örnek verelim: 2000’li yıllar Türkiye’nin mali genişleme dönemiymi; Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında ivmeli bir büyüme trendi tutturdu. Ekonomik büyüme yüksekti, dolayısıyla vergi gelirleri de arttı. Hükümet harcamaları da bu doğrultuda arttı. Peki nereye gidiyordu bu harcamalar? Neydi bu harcama kalemleri? Örneğin, sosyal yardımlara ciddi bir kaynak aktarılıyordu. Özellikle yerel yönetimlerde kamu istihdamı artıyordu. Mesela, kamu istihdamı altında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesi en çok artan bütçelerden biriydi. O dönemde, bu artan harcamalardan bakım hizmetlerinin de pay alması için mücadele ediyorduk. Üstelik Türkiye, OECD ülkeleri arasında en düşük okul öncesi eğitim oranlarına sahip ülkelerden biri. Ancak 2008 krizi patlak verdi ve “Şu anda böyle bir lüksümüz yok, önceliğimiz işsizlik meselesi.” denildi. Bunun üzerine biz de başka araştırmalara yöneldik. Bakım alanına yatırım yapmanın istihdam yarattığını, hatta diğer sektörlerle göre daha fazla istihdam sağladığını gösterdik. Öyle ki, mali teşvik olarak inşaata harcanan paraya kıyasla, anaokulları ve kreşlere yapılan harcamaların üç kat daha fazla istihdam yaratacağını belirttik.

Tam da bu yüzden bu mesele gerçekten bir siyasi irade meselesi. Bu siyasi iradeyi aktive edecek önemli kanallardan biri de bence, feminist iktisatçıların son dönemde yaptığı makroekonomik modelleme çalışmalarında ortaya koydukları tespitlerdir. Biz bu çalışmalarda şunu

gösteriyoruz: Bakım hizmetlerine yatırım sadece toplumsal cinsiyet eşitliği için değil, bakıma muhtaç kesimlerin hakları için de önemlidir. Fakat bu sosyal hedeflerin ötesinde, bakımı merkeze alan harcamaların önemli bir makroekonomik rasyoneli de bulunmaktadır. Bu yatırımlar, istihdam yaratmaktan, çifte çalışanlı ve çifte bakımcılı hane modeline geçişi teşvik etmeye kadar pek çok fayda sağlar. Tek erkek kazananlı, kadının ev kadını olduğu hane modelinden çifte kazananlı, çifte bakımcılı bir hane modeline geçiş, hanelerin işsizlik şoklarına karşı dirençliliğini de artırır. Çifte kazanan hanelerin yoksulluk riski, tek kazananlı hanelere göre çok daha düşüktür. Çünkü hanede bir tarafın geliri düştüğünde veya bir taraf işsiz kaldığında, diğer yetişkin çalışmaya devam ediyor. Ayrıca istihdam saatleri azalan ve geliri düşen kişi, çifte bakımcılı modelde olduğu için bakım işlerini daha esnek bir modelde paylaşabilir. Bu da hanelerin yoksulluğa ve ekonomik şoklara karşı direncini artırıyor. Bu model her şeyden önce, üretkenlik için de çok önemlidir. Makroekonomik düzeyde hep üretkenlik konuşuyoruz. Ancak bakımı merkezine alan, çocuklara ve kadınlara yatırım yapan bir model, makroekonomik anlamda üretkenliği de büyük oranda artırıyor.

FY: Ekonomik krizden bahsederken, aslında neoliberal ekonominin krizinden bahsediyoruz. Neoliberalizmin cinsiyet politikalarından bahsedebilir misiniz?

İpek İlkaracan: 1980 sonrası güçlü bir neoliberal dönem başlıyor. Petrol krizi sonrasında, Amerika'da Reagan, İngiltere'de Thatcher, Türkiye'de ise Özal'lı yıllar olarak adlandırılan bir neoliberalizm rüzgârı esiyor. Bu dönem, 2008-2009 krizine kadar yaklaşık 30 yıl sürüyor. Neoliberalizm, toplumsal cinsiyet eşitliğine ideolojik olarak karşıt bir duruş sergilemiyor. Felsefi temelleri piyasacılığa dayanıyor, yani piyasa her şeyin üstünde tutuluyor ve piyasa bir rekabet alanı olarak tanımlanıyor.

Neoliberal düşünceye göre rekabet iyidir çünkü rekabet üretkenliği artırıyor. Üretkenlik artınca, mal ve hizmetler daha çok üretiliyor, fiyatlar düşüyor ve bu sayede ürünler daha erişilebilir hale geliyor. Buna göre, piyasa ekonomisine ve piyasa rekabetine dayalı bir ekonomik düzen herkes için en iyi düzen olarak kabul ediliyor. Çünkü bu sistem, büyümeyi, üretimi ve üretkenliği rekabet ve kâr odaklılığı üzerinden organik biçimde destekliyor. O sebeple, ekonomik aktörlerin cinsiyeti, sınıfı, ırkı yok; güya eşit şartlarda rekabete davet ediyorlar; yani "hodri meydan" deniliyor: Daha çok çalışan, daha becerikli olan, daha iyi iş çıkaran kazansın. Dolayısıyla, neoliberalizmde kadınların ve erkeklerin belirli sorumlulukları olduğuna dair bir ideoloji yok. Ancak, bu ultra piyasacılık anlayışı ve piyasaların regülasyona karşı olması, sosyal devlete ve devletin ekonomik alandaki rolüne (sağlık ve eğitim hizmetlerinin üretimi ve sağlanması da dahil) karşı bir duruş sergiliyor. Sağlık ve eğitimde özelleştirme, konutta özelleştirme ve her şeyin piyasa üzerinden ilerlediği bir ortamda neoliberal büyüme, beklendiği gibi kadınların istihdama katılımını ve kadın erkek arasındaki

gelir ve istihdam uçurumlarının kapanmasını beraberinde getiren bir ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiyor.

Türkiye'deki kadın istihdamı tartışmalarına baktığımızda, 1970'lerde ve 1980'lerde Dünya Bankası'nın raporlarında şu beklentinin olduğunu görüyoruz: Ekonomik büyümeyle birlikte Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika'da olduğu gibi Türkiye'de de kadın istihdamı artacaktır. Ancak bu gerçekleşmedi. Bunun temel nedenlerinden biri, bakım hizmetlerinin yalnızca özel sektöre bırakılması ve kâr odaklı bir yaklaşımla sağlanmasıydı. Özel sektörün bu hizmetleri herkes için erişilebilir kılması gibi bir durum söz konusu değil. Bakım hizmetleri sektörü yüksek kaliteli emek gerektiren, emek yoğun bir alan. Mekanize edilmesi zor; ölçek ekonomilerinden faydalanarak kâr marjlarını yükseltmek de zor. Bu nedenle, kâr marjı kısıtlı bir sektör ve haliyle sübvansede edilmesi gereken bir alan. Dolayısıyla, sosyal devletin minimize edildiği ve bu hizmetlerin özelleştirildiği bir yapıda, kadın emeğinin önemli bir kısmı ev içerisinde kalmaya devam ediyor.

Neoliberal ekonomik büyüme modeli, yeterli istihdam yaratamadı. Kadınlar için bakım emeği gibi engellerin bulunduğu, nitelikli istihdamın yaratılmadığı bir ortamda, işgücü piyasasına katılımlarını mümkün kılacak bir istihdam talebi de ortaya çıkmıyor. Bu duruma "işsiz büyüme" (*jobless growth*) denir; yani büyüme olsa da istihdam yaratılmıyor. Sonuç olarak, 30 yıllık neoliberal ekonominin geldiği noktada toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bazı alanlarda azalmış olsa da çoğu coğrafi bölgede ve sektörde bu eşitsizlikler ya artıyor ya da aynı seviyede kalıyor.

FY: Neoliberal kriz beraberinde siyasi bir krizi de getirdi. Bugün pek çok ülkede aşırı sağ politikaların toplum içinde güç kazandığını ve iktidara geldiğini görüyoruz. Mor ekonomi ve feminist iktisat bakış açısından bu gelişmeler ne ifade ediyor? Siz bu süreçleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

İpek İlkaracan: Neoliberal dönemin gelir dağılımı, servet dağılımı ve istihdam olanakları konusunda yarattığı eşitsizliklere tepki olarak aşırı sağın yükseldiğini görüyoruz. Aşırı sağ, bu eşitsizliklerden en çok etkilenen, neoliberal büyümenin geride bıraktığı önemli toplumsal kesimlerden besleniyor. Burada bir mutsuzluk söz konusu ve aşırı sağ bu durumu siyasi bir alan olarak kullanıyor. Bu bağlamda, özellikle Amerika'da Donald Trump ve J. D. Vance'ten Türkiye'de Erdoğan'a, Macaristan'da Orbán'a, Rusya'da Putin'e ve Brezilya'da Bolsonaro'ya kadar aşırı sağ liderlerin toplumsal cinsiyet ve ekonomi söylemlerinin kesişimine bakıldığında, şu görülebilir: adınların ekonomik olarak güçlenmesini, istihdama tam entegrasyonunu ve kendi ayakları üzerinde durmasını değil, sosyal yardımlara bağımlı bir konumda olmalarını teşvik eden ve konvansiyonel işbölümünü destekleyen bir söylem öne çıkmaktadır.

IAFFE konferansındaki³ açılış konuşmalarından birinde, Macaristan ve Victor Orbán üzerine bir sunum yapıldı. Orbán'ın seçmen kitlesi, kadınların daha fazla çocuk doğurması ve ailelerin daha fazla bebek sahibi olması üzerinden, düşük ya da sıfır faizli *mortgage* kredilerine erişim sağlıyor. Benzer biçimde, Erdoğan'ın “3 çocuk, 5 çocuk” çağrıları ve sosyal yardımların önemli bir kısmının çocuk, hasta, yaşlı bakımı, engelli bakımı gibi alanlarda düşük gelirli hanelerdeki kadınlara yönlendirilmesi gibi politikalar önemli birer kesişim alanı.

Neoliberalizmin kendiliğinden hallolacak bir toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışı vardır; rekabet ve serbest piyasa ortamı sağlandığında kadınların da erkekler gibi, siyahların da beyazlar gibi eşit hakları olacağı savunulur. Herkesin eşit olduğu, “Yeter ki çalışsın, rekabet etsin, üretsın” denilen ütöpik bir ortam tarif ediliyor. Ancak gerçekler hiç de öyle değil. Toplumsal cinsiyet eşitliği kendiliğinden gelmiyor. Toplumsal cinsiyet, sınıf, etnik köken, Kuzey ve Güney bağlamında ortada giderek artan eşitsizlikler var. Bu artan eşitsizlikler ortamında aşırı sağ yükselmekte ve kendi ekonomi politikalarıyla bağlantılı toplumsal cinsiyet politikalarını, konvansiyonel aile modeli ve işbölümü üzerinden tanımlıyor. Örneğin, İtalya'da kürtaj yasakları ve kısıtları artıyor. Amerika'da kürtaj eyaletlere bırakıldı ve birçok eyalette yasaklandı. Kürtaj yasağı tabii ki sosyal, bireysel insan hakları konusu ama aynı zamanda çok ciddi ekonomik boyutları da olan bir meseledir.

Türkiye'ye dair enteresan bir çalışmadan bahsetmek istiyorum. KONDA'nın, Türkiye'deki seçimlere yönelik yaptığı aylık anketlerde “Önümüzdeki hafta seçimler olsaydı kime, hangi partiye, hangi lidere oy verirdiniz?” gibi sorular soruluyor. Bu anketler, Ramazan ayı dışında her yıl, 11 ay boyunca yapılıyor ve 2000'li yıllardan beri bu şekilde veri toplanıyor. O verilerle yaptığımız analizlerden elde edilen bulgular, kendini tam zamanlı ev kadını olarak tanımlayan seçmenin, AKP'yi destekleme olasılığının daha yüksek olduğunu gösteriyor. Buna karşın, istihdamdaki kadınların AKP'yi destekleme olasılığı daha düşük. Bu fark, hayat tarzı, muhafazakârlık ve dindarlık gibi değişkenler kontrol edilerek ortaya konuyor. Örneğin iki kadın düşünelim; her ikisi de ilköğretim mezunu, aynı yaşta ve evli, aynı bölgede yaşıyor olsun. Diyelim ki bu kadınların çocuklarının olup olmadığı ve dini görevlerini yerine getirip getirmediği gibi faktörler de eşitlenmiş. Tek farkları var: Kadınlardan biri “Mesleğiniz nedir?” diye sorulduğunda, “Tam zamanlı ev kadınıyım” derken, diğeri “İşgücü piyasasında ücretli bir işte çalışıyorum” diyor. Yapılan ekonometrik analizler, bu farkı kontrol ettikten sonra, tam zamanlı ev kadını olan kadının AKP'ye oy verme olasılığının daha yüksek olduğunu gösteriyor.

Bir iktisatçı olarak benim yorumum şu: Türkiye'de makroekonomik büyüme döneminde, özellikle Cumhuriyet'in kurulduğu dönemin ardından ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, kırsaldan, tarım işçiliğinden kente göç süreci yaşandı. Ancak, bu süreçte kadınların

kentsel işgücüne entegrasyonu sağlanamadı çünkü bu konuda özel bir istihdam politikası yoktu. Ardından neoliberal ekonomi politikaları devreye girdi ve ekonomik büyümenin kendiliğinden istihdam yaratacağı ve kadınların işgücüne katılacağı düşüncesi benimsendi. Bununla beraber, tam bir özelleştirme furyası yaşandı ve sonuç olarak durum iyice kötüleşti. Özel sektördeki işler giderek kalitesizleşti, ücretler düştü. Ardından muhafazakâr, popülist, otoriter bir yığın politika ve sosyal yardımlar devreye girmeye başladı. Kadınlar, işgücü piyasasından koparak sosyal yardımlara daha bağımlı kaldıkça otoriter sistemleri daha çok destekler oldular.

Bizim makalemizin⁴ yayımlandığı yıl, İtalya'da da benzer bir çalışma yayımlandı. O makalede, Berlusconi'ye olan destek tartışılıyordu. İtalyan basınında da sık sık "Berlusconi kadınları etkiliyor" diye yazılıyordu. Makalenin yazarı, Berlusconi'nin özellikle ev kadınları üzerinde etkili olduğunu belirtiyor. Ev kadınları ona destek verirken, istihdamdaki kadınlar tam tersine Berlusconi'yi itici buluyor ve ona oy vermiyorlar.

İspanya'da ise durum tam tersine geliyor. Franco'nun diktatörlük döneminin ardından, demokrasiye geçiş ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreci başlıyor. Bu süreçte, İspanya'nın ekonomik politikaları, kadınların işgücüne katılımını teşvik eden yatırımlar ve istihdam olanakları sağlayan reformlarla şekillendi. Sonuç olarak, 30 yıl içinde İspanya'da kadın işgücüne katılım oranı, Franco sonrası dönemdeki %30'lardan %60'lara kadar yükseldi; yani, kadın işgücüne katılımı iki katına çıktı. İspanyol feminist bir iktisatçı ile yürüttüğümüz çalışmada⁵, aynı ilişkiyi tersi yönde belirledik: Orada sol ilerici partiye oy vermeyi bağımlı değişken yaptık; ev kadınlığını negatif ilişkili, istihdamda olmayı pozitif ilişkili ve bölgesel kadın istihdamının artışını da 4 yıl öncesinin gecikme değişkeni (*lag variable*) olarak aldık.

Yani, kadınların siyasi tercihlerinin, ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılımın artışıyla güçlü bir ilişkisi var. Makroekonomik büyüme, kadınları işgücüne çekerken, özel istihdam politikalarının bu süreci beslemesi, siyasetteki dili de değiştiriyor. Kadın seçmeni sosyal yardımlarla mı cezbetmeyi hedefliyorsunuz? Yoksa "İş ve yaşam dengesi ihtiyacınız var. Kreş açacağım, çalışma saatlerini düzenleyeceğim. Erkeklerle de babalık izni vereceğim." gibi politikalarla mı? Bu tür politikalar, siyasetin dilini ve toplumsal cinsiyet söylemini de dönüştürüyor.

FY: Son dönemdeki teknolojik gelişmeler, özellikle yapay zekâ alanındaki yenilikler, emek piyasasında önemli dönüşümler yaratma potansiyeline sahip. Bu bağlamda, istihdam talebindeki değişim ve hangi işlerin ortadan kalkacağı gibi sorular, toplumsal cinsiyet tartışmalarını da beraberinde getiriyor. Son olarak bize, mor ekonomi modelinin bu gelişmelere dair önerilerinden bahsedebilir misiniz?

İpek İlkaracan: Dijital devrim, yapay zekâ (AI), 3 boyutlu yazıcılar, teknoloji alanında öylesine büyük bir dönüşüm yaratıyor ki birçok şeyi değiştirecek. Ancak ben burada ekonomi tarafına değineceğim. Bu dönüşümün en önemli etkilerinden biri, sıkça dile getirildiği üzere, birçok işin ortadan kalkacak olmasıdır. Peki yeni iş alanları nerede ortaya çıkacak?

Trump Amerika'sı gibi korumacı politika izleyen ülkelerde yapay zekâ ve dijitalleşmeyi düzenleyerek, yapay zekânın çok hızlı ilerlemesini önleme ve her alana adapte edilmesini yavaşlatma amacı güdüyor ki, işler yok olmasın. Bu gelişmeleri denetlemek zaten zor ama denetlenecekse de bu şekilde olmasını istiyor muyuz? Çünkü bir işi olabilecek en verimli şekilde yapan bir makine, bir mekanizasyon veya bir süreç varsa, neden o işi daha emek yoğun bir yöntemle sürdürmekte ısrar edelim? Bu mantıksız bir tutum olurdu. Öte yandan, bu tür teknolojik ilerlemelerin önünü tamamen kesmek de mümkün değil. Ancak insanları yoksulluğa ve işsizliğe sürüklememizin de âlemi yok. Bu noktada, evrensel vatandaşlık geliri (*universal basic income*), yani herkese bir vatandaşlık geliri sağlanmasını savunanlar var. Daha ilerici bir yaklaşım olarak öne sürülen bu fikir, aşırı sağ partilerin politika malzemesi haline gelmiş durumda; örneğin İtalya'da bu, politika konularından biri olarak kullanıldı.

Mor ekonomi ya da feminist ekonomi bakış açısı şöyle diyor: Zaman kullanımını istatistiklerine baktığımızda günde 16 milyar saatlik çalışma, hane içinde bakım işleri ve bakım hizmetlerinin üretilmesi için harcanyor. Bu sürenin yarısını hane içinden alıp hane dışına taşırsak, 8 saatlik çalışma süresi içerisinde 2 milyar yeni iş fırsatından söz edebiliriz. Yani, aslında düşündüğümüzden daha fazla potansiyel ücretli iş olanağı, bakım işlerinin önemli bir kısmının hane dışına taşınmasıyla ortaya çıkabilir.

Ayrıca karşılanmayan bakım ihtiyaçları da var. Örneğin, COVID-19'dan sonra artış gösteren öğrenme zorlukları yaşayan çocuklar ve gençler, depresyondaki gençler ve yabancı madde bağımlılığı olan gençler de bu gruba dahil. Bu kişiler için çalışacak özel uzmanlar, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları ve öğrenme koçları gibi profesyoneller ne yazık ki yeterli sayıda değil. Benzer şekilde, yaşlı bakım hizmetlerinde de aynı durum geçerli. Örneğin birçok yaşlı, dijitalleşmeye uyum sağlamakta zorluk yaşıyor. Yaşlıların teknolojiye adaptasyonunu kolaylaştırmak için koçlara ihtiyaçları var. Bu tür işleri genellikle aile içinde kendi çabalarımızla çözmeye çalışıyoruz. Mor ekonominin bu tartışmaya getirdiği önemli bir katkı, yapay zekâ ve dijitalleşme döneminde yeni iş alanları yaratma konusunda mor ekonomi ve bakım ekonomisine odaklanmayı önermesidir. Çünkü burada ciddi bir ihtiyaç ve karşılanmayan bir talep bulunuyor. Ayrıca bu alanda kaliteli istihdam yaratmak için ciddi bir potansiyel var. Bu noktada, yapay zekâ ve dijitalleşmenin bakım hizmetlerinin üretimini ne ölçüde ve nasıl kolaylaştıracağı üzerine düşünmek gerekiyor.

Dijitalleşmenin bir uzantısı da platform ekonomileri aracılığıyla yeni bir kendi hesabına çalışan (*self-employed*) kategorisi ortaya çıkmasıdır; UBER sürücülerini gibi. Brezilyalı bir konuşmacının Roma'daki konferansta bahsettiği gibi⁶, Bolsonaro rejiminin ilk destekçileri arasında beyaz, genç erkek UBER sürücülerini yer alıyor. Bu kişiler, öncesinde formel sektörde güvenceli işlerini kaybetmiş durumdadır. Aynı dönemde Bolsonaro da kendini sürekli küllerinden doğan Anka kuşu gibi göstererek, herkesin kendi kendinin patronu olabileceği fikrini savunuyor: “Ben başardıysam hepiniz başarabilirsiniz.” Bu imajı yayarken, aslında düzenli istihdam yaratma konusunda başarısız. Bir yandan UBER sürücüsü olmanın getirdiği kendi kendinin patronu olma hissi var, öte yandan ciddi bir güvencesizlik durumu söz konusu; emeklilik sigortası yok, sağlık sigortası yok. Bu kişiler sosyal medyayı yoğun biçimde kullandığı için, Bolsonaro'nun kampanyaları algoritmalar üzerinden bu kitleyi ciddi bir şekilde hedef alıyor. Bahsettiğim bu konuşma, Brezilya'daki favelalarda zaman içindeki değişimi inceleyen etnografik araştırmaya dayanıyordu. Araştırmacı, Bolsonaro destekçilerinin zamanla kısmen daha düşük gelirli genç kadınları da içerdiğini gözlemlemiş. Bu kadınlar genellikle bekâr anneler; evde bebek bakıyor, ev işleriyle meşgul oluyorlar; bir yandan da Instagram üzerinden yapay zekâ tabanlı satış işleriyle uğraşıyorlar. Yani, belirli markaları ya da hesapları öne çıkarmak üzere çalışıyorlar. Instagram, yapay zekâ destekli satışlar üzerinden kadınlar için yeni platform ekonomisini oluşturmuş durumda ve bu gruplar arasında düşük gelirli, düşük eğitim seviyesine sahip siyah kadınlar da yer alıyor. Araştırmacı bu değişime ‘*Bolsonarisation of Brazil*’ (Brezilya'nın Bolsonarolaşması) adını veriyordu.

Kadınlar açısından bu durumun farklı bir boyutu daha var: Eğer evde sosyal medya üzerinden biraz para kazanıyorsanız, aynı zamanda evde bebeğinize de bakabiliyorsunuz. Bu da kreşe duyulan ihtiyacı ortadan kaldırıyor gibi görünebilir. Ancak çocuğun her koşulda kreşe ihtiyacı var çünkü çocuk için kaliteli bir bakım istiyoruz. Ayrıca, istihdam politikası ve güvencesizleşen platform ekonomileri üzerinden yaratılan istihdam ve bunun bakım emeği, iş-yaşam dengesi ile kesişimi üzerinden de ayrı bir konu çıkıyor ortaya.

FY: Çok verimli, çok zengin bir söyleşi oldu bizler için. Vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

---

¹ Bkz: İlkaracan, İ. K. Kim, T. Masterson, E. Memiş, ve A. Zacharias, “The Impact of Investing in Social Care on Employment Generation, Time-, Income-Poverty by Gender: A Macro-Micro Policy Simulation for Turkey”, *World Development*, Cilt. 144, Ağustos 2021; Kim, K. İlkaracan, İ. ve T. Kaya, “Public Investment in Care Services in Turkey: Promoting Employment Growth and Gender Equality”, *Journal of Policy Modeling*, Cilt.41, Kasım-Aralık 2019, sf: 1210-1219.

² Bkz: İlkaracan, İ. ve E. Memiş. “The Enduring Impact of the Pandemic on Gendered Patterns of Paid and Unpaid Work: Evidence from Time-Use Data in Turkey” *Phillippines Review of Economics (EconLit)*, Sonbahar 2023, 60(1), sf:99-122; İlkaracan, İ. ve E. Memiş, “Transformations in the Gender Gaps in Paid and Unpaid Work during the COVID-19 Pandemic: Findings from Turkey”, *Feminist Economics*, Cilt.27 (1-2), Mart 2021, sf: 288-309.

³ Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği [The International Association for Feminist Economics -IAFFE] hakkında bilgi için bkz. <https://www.iaffe.org/> Birliğin her yıl düzenlediği uluslararası konferansların sonuncusu 3-5 Temmuz 2024 tarihlerinde Roma’da gerçekleştirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://premc.org/iaffe2024/>

⁴ Bkz. İlkaracan, İ., “Economic and Political Gender Gaps and the Rise of Populism: Insights from a Turkish Perspective”, *Journal of International Affairs*, Cilt.72, No.2, sf: 191-208, Bahar/Yaz 2019.

⁵ Bkz: “İlkaracan, İ. ve I. Zuazu. 2025. “How Gender intersects with Paid and Unpaid Work Status in Political Ideology”, *Feminist Economics* (yayın a hazırlanıyor.)

⁶ *Oksijen Gazetesi*. 26 Temmuz 2024. Şirin Payzın, Başka bir Kalkınma Modeli Önerisi: Mor Ekonomi.